

Apie nacionalinį egoizmą ir tarptautinį solidarumą¹

Raimundas Lopata

Vilniaus universitetas

Šių metų vasaros pradžioje grupė Lietuvos Respublikos Seimo narių, priklausančių Tėvynės Sąjungos krikdemiškam sparnui (L. Kasčiūnas, A. Ažubalis, P. Saudargas), pateikė rezoliuciją „Dėl 1941 m. birželio 23-iosios sukilimo pagerbimo“.

Sukilimo diena Lietuvoje minima kaip atmintina data. Prieš kelis dešimtmečius Seime mėginta sukilimo pradžioje paskelbtą Nepriklausomybės atstatymo deklaraciją pripažinti teisės aktu. Kilus protestams tarp sąjungininkų ir nepasitenkinimui šalies viduje, parlamentarai sutiko pritarti V. Landsbergio pasiūlytai formulei, esą „Šio įstatymo priėmimo procedūra tebėra nebaigta ir įstatymas yra priėmimo stadijoje po svarstymo“. Kaip paaiškino V. Landsbergis Europos žydų komiteto vienam iš vadovų S. Cveigenbaumui, tai reiškia, kad įstatymas nebus priimtas.

Prieš trejetą metų Seime buvo inicijuota rezoliucija, savo dvasia artima šiemetinei. Tačiau Seimas nutarė jos tekstą redaguoti. Redagavimas užsitęsė.

¹ Strelcovas S., *Geri, blogi, vargdieniai. Č. Sugihara ir Antrojo pasaulinio karo pabėgėliai Lietuvoje*, Versus, 2018, 255 p.

Visais minėtais atvejais kontroversijas kelia sukilimo organizatorių bendradarbiavimas su nacių Vokietija, taip pat sąsajos su holokausto pradžia Lietuvoje. Kitaip tariant, diskusijos šiuo klausimu neišvengiamai virsdavo debatais istorijos politikos temomis, taip pat raginimais plėtoti akademinis tų temų tyrimus.

Pernai Sugiharos fondas „Diplomatai už gyvybę“ paskelbė Simono Strelcovo monografiją „Geri, blogi, vargdieniai. Č. Sugihara ir Antrojo pasaulinio karo pabėgėliai Lietuvoje“. Tiesa, joje apie 1941 m. birželio 23 d. sukilimą nekalbama. Formaliai autoriaus dėmesio centre visiems daugiau mažiau žinomas faktas, o būtent Japonijos konsulo Kaune Č. Sugiharos Lenkijos, Lietuvos, Vokietijos žydams išduotos 6 tūkstančiai tranzitinių vizų, kurias paskutinėmis valandomis jis išdavė net Kauno traukinių stotyje. Sakome – formaliai, kadangi S. Strelcovą domina platesnis Antrojo pasaulinio karo istorijos kontekstas: žydų padėtis XX a. ketvirtojo dešimtmečio pabaigos Europoje, žydų pabėgėliai, bėgantys nuo nacių vykdomos politikos, karo pabėgėliai – ne tik žydai, bet ir lenkai, kurių tūkstančiai 1939 m. rudenį atsidūrė Lietuvoje – ir Lietuvos valdžios požiūris į juos.

Žinia, nacionalsocialistai valdymo pradžioje ėmėsi *judenrein* politikos, kurdami žydų kilmės Vokietijos piliečiams sąlygas privertinai emigruoti. S. Strelcovas pažymi, kad panašią retoriką perėmė ir kitų valstybių vyriausybės. Štai Lenkijos ministrai privačiuose pokalbiuose aptarinėjo planus perkelti 3 milijonus Lenkijos žydų į Madagaskarą, o prancūzų ir vokiečių užsienio reikalų ministrai konsultavosi, kaip iškelti Prancūzijos žydus į metropolijos kolonijas. „Galime sakyti, – teigia monografijos autorius, – kad XX a. ketvirtajame dešimtmetyje, ypač jo antroje pusėje, dalis Europos valstybių savo piliečius (daugiausia žydus) ėmė traktuoti kaip problemą. Ilgainiui ši problema bus perkvalifikuota į *klausimo statusą*...“ (p. 25). Galime papildyti šią tezę dar 1936 m. Chaimo Weizmanno, vėliau tapusio pirmuoju Izraelio prezidentu, išstartais žodžiais, konkrečiai apibūdinančiais to meto tikrovę: „Pasaulis atrodė pasidalijęs į dvi da-

lis – į šalis, kuriose žydai negalėjo gyventi, ir tas, į kurias jie negalėjo patekti.“

Pasaulio valstybės žydų pabėgėlių klausimą bandė spręsti, tačiau nesėkmingai. Prancūzijos kurortinio miestelio prie Ženevos ežero Eviano viešbutyje „Hotel Royal“ 1938 m. liepą susirinkę 32 vyriausybės atstovai nepasiekė apčiuopiamų rezultatų. Tik Dominikos Respublika, tiesa, ne be išlygų, sutiko priimti pabėgėlius, o likusios nustatė itin mažas kvotas, grįsdamos tai apeliacija į sunkią ekonominę padėtį, kiliančią nacionalinę įtampą ir antisemitizmą. Iliustracijai autorius pasitelkia iškalbingą citatą iš britų „Daily Express“: „Jei Lenkija, Vengrija, Rumunija taip pat išsiųs savo piliečius žydus, ar mes juos taip pat turime priimti? Kadangi mes nenorime antižydiškų nuotaikų, mes turime parodyti sveiką protą ir nepriimti visų prašytojų“ (p. 41). Nacionalinis egoizmas įveikia tarptautinį solidarumą.

Didžioji dalis atstovų konferencijoje aiškino, kodėl jų valstybės negali priimti pabėgėlių, bet nemėgino aiškintis, kodėl ši humanitarinė krizė atsirado ir kokia turi būti laikysena tų valstybių, kurios ciniškai pamina pilietines teises, atžvilgiu. Faktiškai šimtai tūkstančių Europos žydų buvo palikti likimo valiai, o galiausiai – sunaikinimui.

S. Strelcovo nuomone, kontrastas Eviano dvasiai – Lietuvos Respublika, kuri 1939 m. rudenį–1940 m. vasarą modifikavo teisinius aktus, įkūrė pabėgėlių komisariatą prie Vidaus reikalų ministerijos, suteikė prieglobstį ir kasdienę šalpą daugiau kaip trisdešimt tūkstančių pabėgėlių. Prie tarptautinių organizacijų surinktų sumų Lietuva skirdavo nuo 33 iki 50 proc. biudžeto lėšų. Karo pabėgėlių šelpimo darbas buvo pavestas Lietuvos Raudonojo Kryžiaus draugijos valdybai. Pabėgėliai buvo ne tik apgyvendinami ir maitinami. Rūpintasi jų sveikatos priežiūra, steigti darželiai bei mokyklos, mokyta amatų.

Minėjome, kad monografijos autorių domina ne tik žydų, bet ir lenkų pabėgėliai. S. Strelcovas rašo: „Valstybėje, kuri turėjo blogiausius tarpvalstybinius santykius su Lenkija per visą tarpukario laikotarpį ir kurios jaunimas buvo auklėjamas *Mes be Vilniaus nenurim-*

sim! šviesoje. Valstybėje, kuri, nepaisant visų išvardytų priežasčių, kurios, beje, buvo žymiai „tikroviškesnės“ nei Eviano konferencijos dalyvių, prieglobstį rado daugiau kaip trys dešimtys tūkstančių civilių pabėgėlių iš Lenkijos ir buvo internuota daugiau kaip dvylika tūkstančių Lenkijos karių. Tai tikrai galima laikyti to meto Europos fenomenu“ (p. 77). Monografijos autorius atskleidžia Lietuvos valstybės pasiryžimą efektyviai spręsti humanitarinę krizę ir skatinti vi-suomenės toleranciją kitataučiams.

Charakterizuodamas santykinai didelę į Lietuvą patekusių žydų dalį, S. Strelcovas atkreipia dėmesį: „Taigi bendrą į Lietuvą atvykusių žydų pabėgėlių paveikslą galima apibūdinti kaip didžiulį dėl stichinės nelaimės susidariusį žydų tautybės intelektualaus jaunimo sambūrį.“ Parama žydams buvo kruopščiai organizuota. Panašu, kad ta parama buvo geriausiai veikiantis mechanizmas visoje pabėgėlių šalpos istorijoje. Valstybė iš biudžeto jiems skyrė daugiau kaip 1 mln. 300 000 Lt. Be to, parama įgijo ir politinę dimensiją.

Lietuvos diplomatomams per derybas su sovietais pavyko gauti Maskvos sutikimą praleisti per SSRS teritoriją žydų pabėgėlius. Monografijoje cituojamas užsienio reikalų ministras J. Urbšys. Ministro 1940 m. balandžio 6 d. rašte Lietuvos pasiuntinybei Londone skaitome: „Mikojan pažadėjo Natkui <...> laisvą atbėgėlių žydų tranzitą Palestinon per Sovietus. Informuokit žydų organizacijas intensyviai rūpintis kvota, kuri dabar skirstoma“ (p. 115). Būtent ši aplinkybė nulėmė, kad sovietai, pabėgėlių dokumentuose matydami Č. Sugiharos išduotą japonų tranzitinę vizą, praleido per savo teritoriją tūkstančius žydų iš Lietuvos. „Būtent Lietuva, – pabrėžia S. Strelcovas, – buvo ta, kuri užtikrino, kad tūkstančiams vargdienių, ieškantiems išsigelbėjimo nuo blogio, galėtų padėti gerasis Č. Sugihara.“ Jei ne Lietuvos vyriausybės pozicija pabėgėlių atžvilgiu, Č. Sugiharai nebūtų buvę ko gelbėti.

Išvada, kuri įsimintina ne tik japonų diplomato gyvenimo bei veiklos tyrėjams, bet ir visiems, kurie tiek akademiškai, tiek vedami

politinių paskatų domisi Lietuvos geopolitine būkle XX a. ketvirtojo–penktojo dešimtmečių sandūroje. Ji taip pat skatina toliau aiškintis, ką reiškė Lietuvos visuomenei, jos diasporoms ir jų tarpusavio santykiams valstybės praradimas.